

Refî-i Kalâyî iki gazeli, Halim Giray da yine iki gazeliyle şehrin o dönemde çok yaygın bir eğlence tarzı olan mehtaba çıkma geleneğini terennüm etmişlerdir. Sürûrî'nin divanında İstanbul'a dair dokuz gazel, bir kaside ve bir kıtası yer alır.

Enderunlu Vâsîf İstanbul'un mehtap âlemlerini en güzel anlatan şairdir. Vâsîf, çoğu bestelenmiş şarkılarıyla hem çağının insanını etkilemiş hem de Nedîm'den sonra şarkı geleneğini zirveye çıkarmış bir şair olarak manzumelerinde sık sık İstanbul'u terennüm etmiştir. Yirmi üç adet şarkısında doğrudan doğruya İstanbul mehtapları, güzelleri, aşkları, sevdaları anlatılır. "Olalım Göksu'ya mahfice revan" bunların en tanınmışıdır. Devrin önemli şairlerinden olup İstanbul'a ilgisiz kalamayanlardan biri de Keçecizâde İzzet Molla'dır. Onun gazel, kıta, tarih gibi bazı manzumelerinde İstanbul'un denizi ve eğlence âlemi farklı yönleriyle ele alınmıştır.

İstanbul'la ilgili olarak Hızırağazâde Saîd Bey'in bir şarkısı, Râsîh-i Enderûnî'nin bir kasidesi ve Adlî mahlasıyla yazan II. Mahmud'un iki şarkısı hariç tutulursa bu dönemin İstanbul hayatından ilham alan manzumelerini Sermed yazmıştır. Onun iki gazeli yanında asıl üzerinde durulması gereken İstanbul şarkılarıdır. XIX. yüzyıl İstanbul halkının beğenerek okuyup dinlediği bu şarkılarda çeşitli yönlerden şehrin panoraması sergilenir. Gündelik İstanbul Türkçesi'nin kullanıldığı, daha ziyade eğlence dünyasına dikkatleri çeken bu manzumelerde yine Boğaziçi, Göksu mesiresi ve mehtap eğlenceleri ön plandadır. Sermed'in II. Mahmud'a sunduğu altmış sekiz beyitlik bir mesnevi olan bahâriyyesinde devrin İstanbul'u ve bir âb âlemi âdeta tarih bilgisi vericesine ayrıntılarıyla hikâye edilmiştir. Manzume zengin folklorik malzeme ile doludur.

Divan edebiyatı Tanzimat yıllarından itibaren giderek gözden düşmüş ve üstat şairler yetiştiremez olmuştur. Ancak yine de uzun müddet bu edebiyatın şekil ve türlerini kullanarak, telakkilerini tekrarlayarak şiir yazılmaya devam edilmiştir. Bu şairler içinde, yüzyılın sonuna kadar mahdud manzumesinde İstanbul adını anan ve şehre dair daha önceki örneklerinden pek de farklı olmayan tasvirlerle yer veren Ayıntaplı Aynî, Leylâ Hanım, Âli Bey, Şeref Hanım, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey, Fatîm Efendi, Şâkir Ahmed Paşa, Pertev Paşa, Osman Nevres, Ziyâ Paşa, Nâil Hilmî, Hasircizâde Mehmed, Senihi Mevlevî, Münîf Mehmed Paşa gibi şairler yetişmişse de bunların arasında ne is-

tanbul şairi denilebilecek büyük üstatlar ne de alışılmış manzumelerden farklı bir söyleyişe ulaşan şiirler çıkmıştır.

Kuralcı ve şekilci yapısına rağmen divan edebiyatının yaklaşık beş asır boyunca İstanbul'a gösterdiği ilgi şehrin kültür mirası bakımından fevkalâde önemlidir. Bu şiirlerde tanıtılan İstanbul'u ne tarihler ne de diğer yazılı kaynaklar bu kadar coşkulu ve derin çağrışımlarla ifade edebilir. Bu bakımdan eski İstanbul'u anlatan her mısra edebî kıymeti yanında aynı zamanda bir arşiv belgesi değeri taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul* (nşr. Nermin Suner [Pekin]), İstanbul 1977, s. XIII-XV; Hoca Sâdeddin, *Tâcû't-tevârih*, İstanbul 1280, II, 419, 430-434; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, tür.yer.; Nâbî, *Hayriyye* (haz. İskender Pala), İstanbul 1989, s. 67-75; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 250-254; Sümbülzâde Vehbî, *Lâtifiyye* (haz. Süreyya A. Beyzadeoğlu), İstanbul 1994, tür.yer.; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, tür.yer.; Fennî, *Sevâhîlnâme*, İstanbul 1327; Ahmet Refik [Altınay], *Lâle Devri*, İstanbul 1915, s. 33-39; Refik Ahmed [Sevengil], *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İstanbul 1927, s. 43-46, 130-134, 139-143; Subhiye Candâş, *Taşlıcalı Yahya Bey ve Şah ü Geda Mesnevisi'nin Dört Nüsha Üzerinden Tenkidli Neşri* (mezuniyet tezi, 1941), İÜ Tarih Enstitüsü Ktp., T, nr. 137, s. 25, 43; Asaf Halet Çelebi, *Divan Şiirinde İstanbul*, İstanbul 1953, tür.yer.; A. Ferhan Oğuzkan, *İstanbul Şiirleri Antolojisi*, İstanbul 1953, tür.yer.; Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul 1958, tür.yer.; Nebil Fazıl Alsan, *Şair, Edib ve Tarihçi Kalemî ile İstanbul*, İstanbul 1973, s. 110-114; İsmail Erünsal, *The Life and Works of Tâcizade Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of His Divân*, İstanbul 1983, s. XLVII, LX; Mine Mengi, *Divan Şiirinde Hikemi Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, Ankara 1987, s. 22-24; Halûk İpekten v.dğr., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988, tür.yer.; Hasibe Mazioğlu, *Nedîm'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Ankara 1992, s. 43-78, tür.yer.; Tunca Kortantamer, *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Ankara 1993, s. 337-390; İsa Kayaalp, *Sultan Ahmed ve Divanı*, İstanbul 1994, s. 156; Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözünde İstanbul*, İstanbul 1997, tür.yer.; Abdülkadir Karahan, "Nâbî ve İstanbul Sevgisi", *TDL*, sy. 20 (1953), s. 567-570; Ahmet Ateş, "Fetihten Az Sonra Bir İstanbul Tasviri", *Fatih ve İstanbul*, I/1, İstanbul 1953, s. 17-18; İsmail Hamî Danişmend, "Destan ve Divan Edebiyatında İstanbul Sevgisi", a.e., I/1 (1953), s. 79-97; Mehmet Kaplan, "İstanbul [Divan Edebiyatında]", *İA*, V/2, s. 1214/160-163; Mehmed Çavuşoğlu, "Taşlıcalı Dukağinzade Yahya Bey'in İstanbul Şehrengizi", *TDED*, XVII (1969), s. 73-78; İskender Pala, "Divan Edebiyatı", *DBİst.A*, III, 63-68.

İSKENDER PALA

Halk Edebiyatında İstanbul. İstanbul, fetihten önce ve sonra Türk folklorunda

ve halk edebiyatı ürünlerinde çeşitli özellikleriyle yer almıştır. Bunların başlıcaları menkıbeler, halk hikâyeleri, masallar, efsaneler, fıkralar, koşma, türkü ve destanlar, mâniler, ninniler, atasözleri, bilmeçeler, tekerlemeler ve geleneksel Türk tiyatrosu örnekleridir. Halk edebiyatı ürünleri arasında fetihten önceki İstanbul'dan söz eden ilk eserlerden *Dede Korkut Kitabı*'nda (s. 117-118) İstanbul, bezirgânların mal almak için gittikleri uzak bir şehir olarak zikredilmektedir. Battal Gazi hikâyelerinde de Kadıköy ve Üsküdar semtlerine kadar gelen Battal Gazi'nin Hârûnürreşid'in İstanbul kuşatmasından sonra Üsküdar'da kaldığı ve Anadolu yakasına yağmaladığı anlatılır (*İA*, II, 346). Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'de, Battal Gazi'nin yedi yıl kadar Üsküdar ve Kadıköy tarafında kaldığını, buraları imar edip bağ ve bahçe haline getirdiğini, bu bağlara "Battal bağları" denildiğini, Kadıköy'ün adının Battal Gazi'ye izâfeten "Gazi köyü" olduğunu belirtmesi (I, 470-471) bu rivayetin o zamanda da bilindiğini gösterir. Selçuklular döneminde yaşayan ve adı çevresinde efsaneler oluşan Sarı Saltuk da hikâyelere göre İstanbul'a gelmiş, bir küffar beldesi olan şehri yangına vermiş, maiyetindekilerle Ayasofya'da namaz kılmış, kâfirlerle savaşıp onları haraca bağladıktan sonra şehirden ayrılmıştır (Ebülhayr Rûmî, I, 66-68; İz, s. 286-290). İstanbul'un fethi için Bizans önlerine gelen müslüman askerler arasında şehid düşen ve o gece sabaha kadar mezarına nur yağdığına inanılan Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin mezarının II. Mehmed'in kuşatması esnasında Akşemseddin tarafından bulunuşu ve fetihten itibaren Eyüp semtinin imar edilişi etrafında teşekkül eden hikâyeler (Evliya Çelebi, I, 401-402) İstanbul'u halk kültürünün ayrılmaz bir parçası durumuna getirmiştir. İstanbul Boğazı'nın en yüksek tepesindeki Yûşa' nebî mezarı da yine fetihten önceki hristiyanî ve İslâmî menkıbelere karışmıştır. Önemli ziyaret yerlerinden biri olan Yûşa' nebînin, Hz. Mûsâ'nın kız kardeşinin oğlu ve ordularının sancaktarı olduğuna, bir savaşta gövdesi ikiye ayrılıp belden aşağısının kıyıda kaldığına, belden yukarısının ise bugün mezarının bulunduğu tepeye kadar tırmandığına inanılmaktadır. O tepede 10-15 m. uzunluğunda bir mezarı bulunan Yûşa'nın ayaklarının kaldığı kıyıda da şifalı bir su çıktığı kabul edilir.

İstanbul'da birçok velî yaşamış ve ölüm-lerinden sonra çeşitli semtlere defnedil-

miş olduğundan buralar onların adıyla anılmış ve haklarında çeşitli menkıbeler doğmuştur. Şehrin dinî folklorunda önemli bir yer tutan bu zatların isim ve kimlikleri âdeta İstanbul adıyla bütünleşmiş, yaşarken olduğu gibi vefatlarından sonra da tekke, türbe ve kabirleri İstanbul halkı tarafından ziyaret yeri olarak kabul edilmiştir. Her biri hakkında değişik menkbe ve ziyaret âdabı teşekkül etmiş olan bu şeyh ve velîlerin başlıcaları şunlardır: Sümbül Efendi, Merkez Efendi, Telli Baba, Yâvedüd Sultan, Koyun Dede, Lâleli Baba, Tezveren Dede, Yahyâ Efendi, Şeyh Vefâ, Kahhar Baba, Zuhurat Baba, Horoz Baba, Baba Câfer, Helvacı Baba, Nalinci Dede, Elekli Baba, Yıldız Baba, Akbiyık Sultan, Çifte Sultanlar, Yavuz Er Sinan, Deryâ Ali Baba, Gül Baba, Mahmud Hüdâyî, Karaca Ahmed Sultan, Emîr Buhârî, Oğlan Şeyh İsmâil Ma'sûkî, İdrîs-i Muhtefî, Şeyh Nasûhî. Bunların yanında Lohusa Sultan, Rahime Hatun, Çifte Sultanlar, Çifte Gelinler gibi kadın velîler de İstanbul menkıbeleri içinde yer alan dinî hüviyetli kimselerdir.

XV. yüzyıl şairlerinden Akşemseddin'in oğlu Hamdullah Hamdi, *Tuhfetü'l-uşşâk* adlı mesnevisinde fetihten önceki İstanbul'la ilgili bir halk hikâyesine yer vermiştir: Kayserili müslüman bir tüccar mal almak için İstanbul'a gelir, Bizans vezirinin kızına âşık olunca onunla evlenmek için dinini terkeder. Ayasofya'da yapılan nikâh âyini esnasında kendisinin daha önce buraya bıraktığı Kur'an'ı gören genç büyük bir heyecana kapılır; kitabın ne olduğunu soran kızı ve babasına Kur'an'dan bölümler okur. Allah kelâmının etkisiyle baba-kız müslüman olur ve üçü birlikte Kayseri'ye döner (Gibb, II, 220-222). Bu hadise daha sonra pek çok halk hikâyesine kaynaklık etmiştir. Genellikle halk hikâyelerinde aşk bir tutku, bir ülkü olduğu halde olayları İstanbul'da geçen hikâyelerde çapkınlık, şehvet, para ve mal tutkusu hâkim olup şehir zenginlik, zevk ve eğlencenin, güzellikle ahlâksızlığın birleştiği bir mekân olarak yer alır. Kahramanlar çok defa tüccar veya tüccar çocuğudur. Bunların en önemli özellikleri yalnız İstanbul'da anlatılması, olaylarının bir bölümü başka çevrelerde geçse bile İstanbul'un adından söz edilmesi ve gerçekçi olmalarıdır. Devrin İstanbul'unun yer aldığı *Letâifnâme*, *Hançerli Hanım*, *Tayyazâde*, *Cevrî Çelebi*, *Sansar Mustafa*, *Ferruhdil ile Mehmed Bey'in Hikâyesi*, *Tıflı ile İki Biraderler*, *Kanlı*

Bektaş, *Evhad Çelebi* adlarını taşıyan bu hikâyeler için Şükrü Elçin ortak özellik olarak "kitâbî-mensur-realist" nitelmesini yapar (*Halk Edebiyatı Araştırmaları*, II, 56-80).

Sözlü halk ürünlerinden masallar içinde İstanbul'a ait olanlar veya olayları İstanbul'da geçenler azdır. Anadolu'da anlatılan masallardan bazılarının kahramanları çeşitli sebeplerle İstanbul'a gider. Burada birtakım maceralar geçirir, olaylara karışır; bu vesile ile İstanbul'un özelliklerinden söz edilir. Bazı halk masallarında İstanbul saf genç kız ve delikanlıların aldatıldığı bir yer olarak da zikredilmiştir.

İstanbul çeşitli semt adları, yapıları ve değişik özellikleriyle efsaneler içinde de yer almıştır (Bayrı, s. 16-26). Fâtih Sultan Mehmed'in Rumelihisarı'nı yapmak için Bizans imparatorundan arazi istemesi, Kız Kulesi'nin yapılış efsanesi bunların en yaygın olanlarıdır. Boğaziçi'nin oluşumu, İstanbul'un fethi, Ayasofya'nın kubbesi, Cibali, Beşiktaş, Kadıköy, Yenikapı, Beylerbeyi, Kabataş gibi birçok semt ve camiiyle ilgili efsaneler vardır. Bir efsanede İskender-i Zülkarneyn, Ege bölgesinde hüküm süren Katerina adlı bir hükümdarı kendi dinine davet ederse de Katerina bunu kabul etmez. Zülkarneyn Karadeniz'den Akdeniz'e bir su yolu açtığı takdirde Katerina'nın ülkesinin sular altında kalacağını düşünür. Bunun için binlerce insan çalıştırarak on üç yıl on üç günde bugünkü Boğaziçi'ni açtırıp Katerina'nın ülkesini sular altında bırakır. Diğer bir efsaneye göre Ayasofya yapılırken kubbesi tutturulamayınca abdal kılıfına giren Hz. Hızır'ın yol gösterdiği rahipler Mekke'den temin ettikleri Hz. Muhammed'in tükrüğüyle Mekke toprağını ve zemzemi karıştırıp bu harçla kubbeyi tuttururlar (Ünver, TFA, I/1 [1949], s. 9-10). Piyâle Paşa Camii'nin kubbelerini çalan hırsızın taş kesilmesi, Kılıç Ali Paşa Camii'nin yapımı sırasında yıkanma ihtiyacı duyan bir işçinin isteği üzerine önce hamamın yapılması da sıkça karşılaşılan efsane motiflerindendir.

İstanbul'da derlenmiş yazma ve basma eski letâif mecmualarında Bekri Mustafa, İncili Çavuş gibi halk tiplerine ait fıkralarda İstanbul'a ve İstanbul hayatına da yer verilmiştir. Daha yakın döneme ait fıkralarda ise Pinti Hâmid, Borazan Tefik, Pazarola Hasan Bey, Sakallı Celâl gibi İstanbul'un renkli simaları yanında Koca Râgıb Paşa, Keçecizâde Fuad Paşa, Şair Haşmet, Yahya Kemal, İbnülemin Mah-

mud Kemal, Neyzen Tefik gibi devlet adamları ve edebiyatçılar da bulunmaktadırlar. Bunların yanında İmsâkî Molla, Çömlekçi Eyüp, Fîtil Niyazi, Hasretî Efendi, Şem'i Molla gibi İstanbul'a has fıkralar anlatan isimler de bilinmektedir.

XVII. yüzyıldan itibaren İstanbul saz şairlerinin ilgi gösterdiği bir merkez olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nda yetişenler yanında Anadolu'dan İstanbul'a gelen saz şairlerinin sayısı da oldukça fazladır. Bunlar şiirlerinde İslâmbol, Sultânü'l-beled, Âsitâne gibi isimlerle İstanbul'dan söz etmişlerdir. Âşık Ömer, son yıllarında geldiği İstanbul'u on yedi dörtlükten oluşan "İstanbul Destanı" ile semt semt tanıtmış (Elçin, *Âşık Ömer*, s. 48-50), "İstanbul'un" redifli dört kıtalık koşmasında ise bu şehre duyduğu hasreti ifade etmiştir (Ergun, *Âşık Ömer*, s. 300). İstanbul'da yaşamamış olmakla beraber Gevherî, Kırım hanlarından I. Selim Giray'ın 1100 (1689) yılında İstanbul'a gelişiyle ilgili bir manzume söylemiş, bu manzumede hanın İstanbul'da karşılanışını, gördüğü saygıyı anlatmıştır. XVIII. yüzyıl âşıklarından Abdî de aruz ve hece vezniyle söylediği şiirlerinde İstanbul'a duyduğu özlemi dile getirmiş, özellikle, "Mevcuttur içinde hûr u gilmânı / Demişler cennet-i sâni İslâmbol" mısralarının yer aldığı "İslâmbol" redifli koşmasında İstanbul'u etkili bir biçimde tanıtmıştır (Ergun, *Türk Şairleri*, I, 205). XVIII. yüzyılda İstanbul'da büyük saz şairi yetişmemekle beraber şiirlerinde bu şehre çeşitli yönleriyle yer veren ve bazı tarihî olaylardan söz eden birçok âşık vardır. Bağdatlı olduğu, fakat İstanbul'da yaşadığı sanılan Bağdâdî Topkapı Sarayı'nı öven manzumeler yazmıştır (Köprülü, s. 403, 485, 486). Zileli Tâlibî'nin çırağı olan Fedâyî de İstanbul'da bulunmuş, bir ara Kumkapı'daki Sazlı Kahve'ye uğradığında "İstanbul Destanı"nı söylemiştir (TDEA, III, 175). XIX. yüzyılda İstanbul'da itibar kazanan âşıklar kibar ve ricâl konaklarında, saray çevresinde yer bulmuşlardır. Âşık Hüseyin, Dertli, *Sergüzeştname* adlı eserleriyle Bayburtlu Zihni, Develili Seyrânî, Ispartalı Seyrânî, Gülzârî, Beşiktaşlı Gedâî, Reşidî, altı ay kadar İstanbul'da Âşıklar Cemiyeti'nde reislik yaptığı söylenen Erzurumlu Emrah gibi ünlü âşıklar yanında Nâmî, Bidârî ve Serverî gibi Ermeni "aşuğ"lar da şiirlerinde çeşitli yönleriyle İstanbul'a yer vermişlerdir. Kayserili Seyrânî de bir güzellemesinde İstanbul'u etkili bir biçimde övmüştür. XX. yüzyıla gelindiğinde İstanbul'da eski canlılığını yitiren âşık kahvelerinin yerini yavaş ya-

vaş semâi kahveleri almıştır. Kastamonulu Âşık Fevzi, Yozgatlı Hüznî, Üsküdarlı Râmi, Kastamonulu Yorgancı Hakkı, Âşık Veysel, Ali İzzet, Ali Huzûrî Coşkun, Yaşar Reyhânî, Murat Çobanoğlu, Şeref Taşlıova da çeşitli vesilelerle şiirlerinde İstanbul'a yer vermişlerdir.

Daha çok saz şairleri tarafından söylenmiş olan destanların konularını özellikle sık görülen yangınlar, depremler, kazaların savaşlar, padişah ve devlet adamları teşkil eder. 1652 ve 1660 yıllarında meydana gelen İstanbul'daki iki büyük yangını Ermeni aşuğlardan Aznavuroğlu yedişer dörtlükten oluşan iki destanla, 1826 yılında meydana gelen yangını ise Cüdâî adlı bir Türk halk şairi yirmi dörtlükten oluşan bir manzume ile dile getirmiştir. IV. Mehmed'in 1099'da (1687) tahttan indirilmesi, padişahın yakınlarından Afâfe Kadın adlı bir şair tarafından yazılan bir destanda anlatılmış, İspartalı Seyrânî de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını otuz dörtlükten oluşan "Vak'a-i Hayriyye Destanı"nda dile getirmiştir. XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında İstanbul'la ilgili destanların sayısında artış görülmektedir. Semâi kahveleri, çalgılı kahveler, tulumbacıların bulunduğu mekânlar, Galata Köprüsü'nün girişleri, Yenicami'nin arkası, destan şairlerinin manzumelerini bir ezgi eşliğinde okuyup sattıkları mekânlardı. Toplumsal olaylar, çeşitli zâbita vak'aları, sonu iyi bitmeyen aşk maceraları, sevilen kişilerin ölümü bu destanlarda yer alan belli başlı konulardır. XIX. yüzyıl İstanbul destanlarında İstanbul'daki çarşı, hamam ve yapıların da anlatıldığı görülmektedir. Segâhî adlı bir halk şairi, otuz altı dörtlükten oluşan "İstanbul Çarşısı Kalpakçılarbaşı Destanı"nda Bahçekapı'dan başlayarak Mahmutpaşa, Mercan ve Kapalıçarşı'yı bir taşra-lı gözülle tasvir etmiştir (*İst.A*, VII, 3766-3768). Topyalı Âşık Mustafa'nın İstanbul hamamlarını anlatan 150 dörtlük uzunluğundaki destanı (*a.g.e.*, II, 968), Konyalı Âşık Mehmed'in "Bayezid Hamamı Destanı" (*a.g.e.*, IV, 2242-2243), XIX. yüzyılda yaşamış Âşık Veyssel adında bir halk şairinin yirmi dörtlükten oluşan "Üsküdar Büyük Hamam Destanı" (*a.g.e.*, VI, 3282-3283) o günlerde şehir hayatında önemli bir yeri olan hamamların yapısı, burada çalışanlar ve bu yerlerle ilgili geleneklerin anlatıldığı önemli belgelerdir. Beşiktaşlı Gedâî otuz bir dörtlükten oluşan "Vasf-ı İstanbul" adlı destanında İstanbul'daki ahlâk bozukluğundan, Batı taklitçilerinden, dinî inançların zayıflamasından, ta-

rikatların bozulmasından, dünyanın iyiye gitmediğinden söz etmektedir, Âşık Tü-râbî'nin on sekiz dörtlükten, Âşık Râzî'nin otuz dört dörtlükten oluşan birer "Esnaf Güzelleri Destanı" vardır. Ahmet Şeydâ adlı Ardanuçlu halk şairi "Dâstân-ı Medhiyye-i İstanbul" adlı elli dört kıta uzunluğundaki şiirinde İstanbul'un bütün semtlerini, resmî dairelerini, çarşı ve pazarlarını, esnafını, paşasını, hocasını, kâtibini, ramazanlarını, türbelerini, tekkelerini dile getirmiştir. Destanlar XIX. yüzyılın ikinci yarısında oldukça yaygınlık kazanmış, 1000 nüsha basılan bazı destanlar bir günde alıcı bulmuştur. Kayserili Seyrânî, Zileli Fedâyî ve Ermeni aşuğlardan Nâmî de İstanbul'la ilgili destanlar yazmışlardır. XX. yüzyılda Yusuf Acıkök, Tâlibî ve Şarkışlalı Âşık Veyssel İstanbul'la ilgili övgü ve yergilerini destanlarda dile getiren diğer halk şairleridir. Eski İstanbul'dan söz eden halk edebiyatı ürünlerinden biri de İstanbul bekçilerinin okudukları destanlardır. Bu konuda M. Yahya Dağlı (bk. bibl.) ve M. Sabri Koz'un çalışmaları önemlidir (*Bekçi Baba*, İstanbul 1998).

İstanbul türkûleri ayrı bir mûsiki formu olmaları yanında İstanbul hayatını pek çok yönüyle yansıtan birer folklor malzemesi özelliği de taşır. Geçmişte "gurbet" denildiği zaman akla ilk gelen yer İstanbul olmuş, bu özelliğiyle halk türkülerinde geniş yer tutmuştur. "Yârim İstanbul'u mesken mi tuttun"; "İstanbul'dan gelirken"; "İstanbul'dan Üsküdar'a yol gider"; "Çamlıca'nın yolu ince"; "Sarayburnu'ndan ben geçer iken"; "Beyoğlu'nda gezerken"; "Üsküdar'a gider iken aldı da bir yağmur"; "Fındıklı bizim yolumuz"; "Sarıyer'in ortasında var bir çeşme" gibi türkülerde İstanbul "diyar-ı gurbet" oluşu yanında, bütün semtlerine ait özellik ve güzellikleriyle dile getirilmiştir. Bir deniz şehri olarak denizi, gemileri, gemicileri, kayıkları ve kayıkçılarıyla da türkülerde yansıtmış, "Bir gemimiz var telli varaklı"; "Bahriyeli"; "Sevdim bir bahriyeli yar" gibi türkülerde İstanbul'un bu yönü üzerinde durulmuştur. Bağ, bahçe ve çiçek kültüründen söz eden türküler yanında, "Konaklar yaptırdım dağlar başına"; "Yanıyor mu yeşil köşkün lambası"; "İstanbul'un konakları köşeli" gibi türkülerde İstanbul'un mimari güzelliklerinden söz edilmiştir. Giyim kuşam ve süslenme kültürünün izlerini ise "Sana da yaptırayım Nâciyem fildişi tarak"; "Setiremin düğmeleri çift sıra"; "Saçlarını dökersin"; "Yemenimin uçları"; "Kâtibim" gibi türküler

de görmek mümkündür. Yemek kültürünün akislerini taşıyan türküler yanında "Külhanbeylik omuzdaşlar bize pek şandır"; "Daracık sokakları duman bürüdü" gibi örneklerde ise İstanbul'un meşhur külhanbeyleri anlatılmıştır.

Halk edebiyatı türlerinden olan ninnilerin bir kısmında İstanbul ve semtlerine, buraların özelliklerine yer verildiği görülmektedir: "Ninni ninni demekten / Ben kesildim yemekten / Doktor gelsin Bebek'ten / Ölüyorum yürekte". Bilhassa sünnet çocuklarının ziyaret için götürüldüğü ve bu sebeple oyuncakları ve oyuncakçılığı ile meşhur olan Eyüp bu özelliğiyle ninnilerde söz konusu edilmiştir. İstanbul dışında söylenen ninnilerde bile anneler İstanbul'da yatan velîlerden, din ulularından yardım dileğinde bulunmaktadır.

Türkiye'nin her yöresi gibi İstanbul'da da mâni söylemek yakın zamanlara kadar yaygındı. Birkaç mâninin ardarda getirilerek mâni katarı oluşturulması ise İstanbul'a hastır. Daha çok destanı hatırlatan bu mâni katarlarında İstanbul ve semtleri âdeta adım adım dolaşılmaktadır: "İstinye körfezin dolaş / Yeniköy'de etme savaşı / Tarabya'da eğlenilmez / Var Büyükdere'ye yanaş". İstanbul mânilerinde semt adlarıyla ilgili olanlar genellikle cinaslı olarak düzenlenmiştir. Kişi adlarının cinaslı olarak yer aldığı İstanbul mânileri de vardır (Kaygılı, s. 16-18). Eski İstanbul'da bilhassa bekçilerin okuduğu ramazan mânileri İstanbul mânileri içinde önemli bir yer tutmakta ve İstanbul'un çeşitli özelliklerini yansıtmaktadır (Dağlı, s. 3). Bu alandaki derlemelerin en hacimli olan ve İstanbul'u çeşitli yönleriyle dile getiren 124 fasılda 1475 ramazan mânisinin yer aldığı *Ramazannâme* adlı eser (Atatürk Üniversitesi Ktp., Yazmalar, nr. 408), Âmil Çelebioğlu tarafından Latin harfleriyle neşredilerek ramazan mânilerinin İstanbul halk hayatındaki yerine işaret edilmiştir.

İstanbul'da kullanılan atasözleri genellikle diğer Türk atasözlerinden farklıdır. Bunların içinde İstanbul ve semtlerinden söz edenlerin sayısı fazla değildir. "Zeyrek'ten başka yokuş, serçeden başka kuş bilmez"; "İstanbul'un yazı kışı yoktur, lodosu poyrazı vardır"; "Rumeli'nin bozgunu, Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını"; "Ayasofya'da dilenir, Sultanahmet'te sadaka verir"; "Üsküdar'ın Çamlıca'sı, Boğaziçi'nin Kanlıca'sı"; "Kasımpaşalı, eli maşalı"; "İstanbul'da yangın olmasa evlerin eşiği altından olurdu"; "Baş benim

olursa Üsküdar'da kazıtırım"; "Oturduğu ahır sekisi, çağırdığı İstanbul türküsü" İstanbul'la ilgili başlıca atasözleridir.

İstanbul'da bilmece söyleme geleneği, genel özellikleriyle Türk halk bilmecelelerinden farklı olmamakla beraber zaman zaman mahallî ögelere yer veren bilmecelelere de rastlanmaktadır. "Lodos poyraz karışır / Tophane ile Kız Kulesi dövüşür / Sepetçiler'de kavga olur / İpçiler'de barışır" bilmececi "çamaşır" için düzenlenmekle beraber bunda, İstanbul semtlerinin özellikleriyle günlük hayatını alt üst eden lodos ve poyraz vurgulanmıştır. "Karşıda bir nesne görürüm / Uzunca zinciri var / Altı mecnunlar yuvası / Üstünde feneri var / Bazan açılır kapanır / Dünya kadar hayranı var / Bu bilmeceyi bilen / Gayet büyük irfanı var" bilmececinde Galata Köprüsü; "Benzer bir minareye / Deniz girmiş araya / Gökte yıldız yerde buz / Bir padişah bir o kız" bilmececinde Kız Kulesi anlatılmıştır. Anadolu'da söylenen birçok bilmeceye ise İstanbul değişik durumları ifade etmek için sembol olarak kullanılmıştır: "İstanbul'da at kışner / Kokusu buraya düşer" (telgraf); "Kaleden attım kılıcı / İstanbul'a vardı ucu" (şimşek); "Beyaz atı nalladım / İstanbul'a yolladım" (mektup); "Herkeste bir tane / Türkiye'de iki tane" (boğazlar).

Sözlü çocuk edebiyatına ait tekerlemeler, Türkiye'nin diğer yörelerinde olduğu gibi İstanbul'da da giderek azalmakla beraber varlığını bugüne kadar sürdürmüştür. Bunlar arasında, "Ne ne Nermin'i / Çok yeme peyniri / Peynir seni öldürür / Cehenneme götürür / Cehennemin kapıları / İstanbul'un cadıları / İk mık / Kara kedi sen oyundan çık" tekerlemesi birçok yörede söylenmekle beraber içinde İstanbul adı geçmektedir. Bir çeşit tekerleme olan yanıltmacalarda da İstanbul adına ve özelliklerine yer verilmiştir: "Aksaray'da akar çeşme, aksa raylar bozulur".

İstanbul geleneksel Türk tiyatrosu türlerinden en çok Karagöz'de yer alır (Siyavuşgil, tür.yer.). Başta Karagöz ve Hacıvat olmak üzere çeşitli, tiryâki, zenne, sarhoş, beberuhi, külhanbeyi gibi tiplerin tamamı İstanbul'un Türk mahallelerinden alınmıştır. Arap, Acem, Arnavut, yahudi, Ermeni, tatlı su Frengi ise şehrin yakından tanıdığı tiplerdir. "Ağalık" ve "Esir Pazarı" oyunlarında köle ve câriye alım satımı; "Büyük Evlenme"de İstanbul'un muhteşem düğünleri, "Hamam" oyununda bir devir ve çevrenin bozuk ahlâkı, "Cazular"da cahil halkın batıl inançları, "Baskın"da eski Türk toplumundaki

geleneklerden biri, "Orman"da sur dışına çıkılınca karşılaşılan tehlikeler, "Bahçe" oyununda İstanbul mesireleri; "Salıncak"ta bayram yerleri; "Tahmis"te Tahtakale kahve dövüşleri; "Canbazlar"da bir loncanın merasimleri gözler önüne serilmiştir.

Geleneksel Türk tiyatrosunun diğer bir türü olan orta oyunundaki olaylar ve tipler de daha çok İstanbul'dan seçilmiştir. Orta oyununun dramatik örnekleri arasında sayılan "esnaf oyunları"nda, esnaf loncalarının Veliefendi, Kâğıthane, Çırpıcı gibi gezme yerlerinde her yıl düzenledikleri "esnaf teferrüci şenlikleri" ile genel şenliklerde bu şenliklere katılan her esnaf takımı kendi mesleğiyle ilgili oyunlar gösterirdi (Kudret, *Ortaoyunu*, s. 25). Nitekim Evliya Çelebi, İstanbul ve yöresindeki esnaf hayatını bütün yönleriyle anlattığı eserinde bu konulara geniş yer vermiştir (*Seyahatnâme*, I, 511-699). Ayrıca İstanbul'daki tulumacılar dramatik oyunlar oynayan topluluklardan sayıldıkları için orta oyunu içinde yer almışlardır (Kudret, *Ortaoyunu*, s. 27).

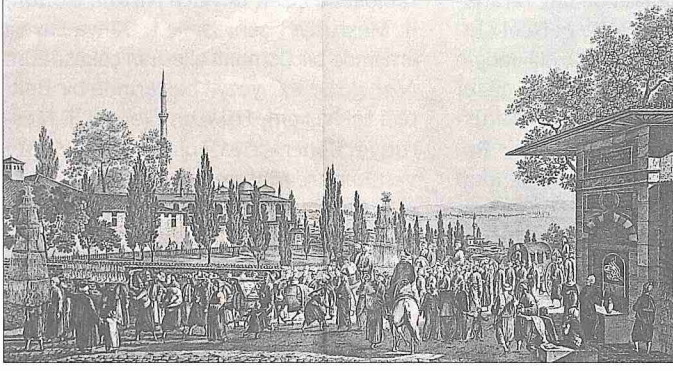
Meddah hikâyelerinde kahramanlar genellikle İstanbul'un varlıklı çevrelerindenidir. İşleri güçleri mirasyedilik, uçarılık, zevk ve eğlence olan bu hikâye kahramanlarının mutlu son olarak hayal ettikleri şey, bir baltaya sap olmak düşüncesiyle bedestende dolap (dükkân) sahibi olmak ya da varlıklı birini bularak evlenmektir. Boğaziçi yalılarında ve köşklere sabahlara kadar süren çeşitli eğlenceler Lâle Devri'nin meddah hikâyelerinde özellikle yer almıştır.

İstanbul'da halk edebiyatıyla ilgili çalışma, derleme ve incelemeler sayıca epey fazla olmakla beraber derli toplu değildir. Bu konuya ilgi duyanların başında I. Kunos, Ahmed Râsim ve Mehmed Tefvîk gelmektedir. Reşat Ekrem Koçu'nun da *İstanbul Ansiklopedisi* çalışmaları ve diğer eserleriyle bu alanda önemli hizmetleri olmuştur. Mehmet Halit Bayrı, Naki Tezel, Osman Cemal Kaygılı, Sabri Esat Siyavuşgil, Zeki Oral, Muhtar Yahya Dağlı, Niyazi Ahmet Banoğlu, Sadi Yaver Ataman, Muammer Kemal Özergin de İstanbul'la ilgili halk edebiyatına dair bilgi veren belli başlı isimler olarak anılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Dede Korkut Kitabı (nşr. Muharrem Ergin), Ankara 1958, s. 117-118; Ebülhayr Rûmî, *Saluk-nâme* (nşr. Şükrü Halûk Akalın), Ankara 1987-90, I, 30, 60, 62-63, 66-68; II, tür.yer.; III, tür.yer.; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 401-

402, 470-471, 511-699; *Hikâye-i Tayyârza'de*, İstanbul 1298; Gibb, *HOP*, II, 220-222; Sadettin Nüzhet Ergun, *XIX. Asır Saz Şairlerinden Silileli Surûri*, İstanbul 1913, s. 25; a.mlf., *XIX. Asır Saz Şairlerimizden Beşiktaşlı Gedâî*, İstanbul 1933, s. 71-72; a.mlf., *Âşık Ömer*, İstanbul 1936, s. 300; a.mlf., *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, I, 203-206; Selami Münir, *Hançerli Hanım*, İstanbul 1937; O. Cemal Kaygılı, *İstanbul Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, İstanbul 1937, s. 16-18; Naki Tezel, *İstanbul Masalları*, İstanbul 1938, s. 43-44, 59-62; Sabri Esat Siyavuşgil, *İstanbul'da Karagöz ve Karagöz'de İstanbul*, İstanbul 1938; Otto Sipiyes, *Türk Halk Hikâyeleri* (trc. Behçet Gönül), İstanbul 1941, s. 51-55; Tahir Alangu, *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Nümuneleri*, İstanbul 1943; Muhtar Yahya Dağlı, *İstanbul Mahalle Bekâyetlerinin Destan ve Mânî Katarları*, İstanbul 1948; A. Süheyl Ünver, *İstanbul'da Sahabe Kabirleri*, İstanbul 1953; a.mlf., "Ayasofya Türk Efsaneleri Hakkında", *TFA*, I/1 (1949), s. 9-10; Cahit Öztelli, *Dertli ve Seyranî*, İstanbul 1953, s. 79-80; a.mlf., *Uyan Padişahım*, İstanbul 1976, s. 571-574, 629-638; a.mlf., "Fedâyî", *TDEA*, III, 175; M. Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, Ankara 1962, s. 403, 485, 486, 592-596; Aysel Okan, *İstanbul Euliyaları*, İstanbul 1963; Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, İstanbul 1964, s. 286-290; Niyazi Ahmed Banoğlu, *Tarih ve Efsaneleri ile İstanbul*, İstanbul 1966; Cevdet Kudret, *Karagöz*, Ankara 1968-70, I-III, tür.yer.; a.mlf., *Ortaoyunu*, Ankara 1973, s. 25-27; Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul 1972, s. 16-26; Özdemir Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 110, 122; Âmil Çelebioğlu, *Türk Ninnileri Hazinesi*, İstanbul 1982, s. 203-207, 232-331; a.mlf. - Y. Ziya Öksüz, *Türk Bilmece Hazinesi*, İstanbul 1979, tür.yer.; *Ramazannâme* (haz. Âmil Çelebioğlu), İstanbul, ts.; Şükrü Elçin, *Gevherî Divânı*, Ankara 1984, s. 337-338; a.mlf., *Âşık Ömer*, Ankara 1987, s. 48-50; a.mlf., *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara 1988, II, 56-80, 84-92; Hasan Ayni Yüksel, *Âşık Seyrânî Hayatı ve Şiirleri*, Ankara 1987, s. 81; Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeleri*, İstanbul 1998, s. 70-88; François Georgeon - Paul Dumant, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaşamak* (trc. Maide Selen), İstanbul 2000; M. Naci Kum, "Şair Abdî ve Gülzel İstanbul", *Yeni Türk Mecmuası*, IV/38, İstanbul 1936, s. 70-74; a.mlf., "Bekçi Baba Destanı", *TFA*, I/19 (1951), s. 300; I/23 (1951), s. 363-364; Sadi Yaver Ataman, "İstanbul Halk Türküleri", a.e., II/46 (1953), s. 730-732; M. Zeki Oral, "İstanbul Destanları", *İstanbul Enstitüsü Mecmuası*, IV, İstanbul 1958, s. 191-197; Ali İmer, "İstanbul Boğazı Efsanesi", *TFA*, VIII/164 (1963), s. 2997-2998; M. Kemal Özergin, "İstanbul'da Derlenen Yanıltmacalar", a.e., X/208 (1966), s. 4238; Kerim Yund, "Atasözlerimizde Geçen İstanbul Yer Adları ve Açıklamaları", *TFAY Belleten* (1975), s. 171-194; Saim Sakaoğlu, "İmparatorluk Dönemi Saz Şairlerinin İstanbul'a Bakışları", *TKA*, XXIX/1-2 (1993), s. 307-325; a.mlf., "Efsaneler", *DBİst.A*, III, 134-135; a.mlf., "Evliya Menkubeleri", a.e., III, 235-236; a.mlf., "Halk Edebiyatı", a.e., III, 515-517; a.mlf., "Halk Hikâyeleri", a.e., III, 519-521; a.mlf., "Maniler", a.e., V, 297-298; a.mlf., "Masallar", a.e., V, 304-306; a.mlf., "Ninniler", a.e., VI, 80; a.mlf., "Tekerlemeler", a.e., VII, 232-

XIX. yüzyılın
başlarında
bir gelin
alayının
tasvir
edildiği
gravür
(I. Melling,
*Voyage
pittoresque de
Constantinople*,
Paris 1819,
lv. XIX)

233; a.mlf., "Yanılımacalar", a.e., VII, 438-439; Pertev Naili Boratav, "Battal", *İA*, II, 346; Mehmet Kaplan, "İstanbul [Halk Edebiyatında]", a.e., V/2, s. 1214/153-160; a.mlf. – Mustafa Kutlu, "İstanbul", *TDEA*, V, 14-15; "Arasta Hamamı", *İst.A*, II, 968; Kevork M. Pamukciyan, "Aznavuroğlu", a.e., III, 1729; "Bayezid Hamamı Destanı", a.e., IV, 2242-2243; "Büyük Hamam", a.e., VI, 3282-3283; "İstanbul Çarşısı Kalpakçılarbaşı Destanı", a.e., VII, 3766-3768; "Esnaflık Güzelleri Destanı", a.e., X, 5340-5343; "Destan, Destanlar", a.e., VIII, 4520-4524; "Fedayi", *TDEA*, III, 175; Zehra Öztürk, "Hamdullah Hamdi", *DİA*, XV, 453; M. Sabri Koz, "Âşık Edebiyatı", *DBİst.A*, I, 360-362; a.mlf., "Atasözleri", a.e., I, 380-381; a.mlf., "Bilmeceler", a.e., II, 231-232; a.mlf., "Destancılık", a.e., III, 38-39; a.mlf., "Destanlar", a.e., III, 39-41; a.mlf., "Tulumbacı Destanları", a.e., VII, 301; Mevlüt Özhan, "Karagöz", a.e., IV, 448-449; Metin Anđ, "Meddahlık", a.e., V, 320; a.mlf., "Ortaoyunu", a.e., VI, 146-147; Süleyman Şenel, "Semai Kahveleri", a.e., VI, 518-519; Mehmet Güntekin, "Türküler", a.e., VII, 318; "Ziyaret Yerleri", a.e., VII, 563-564.

NURETTİN ALBAYRAK

Yeni Türk Edebiyatında İstanbul. Tanzimat'tan sonraki Türk edebiyatında İstanbul, günümüze kadar gittikçe yaygınlaşan bir ilgi odağı olarak önemini korumuştur. Divan edebiyatında olduğu gibi yenileşme döneminde de İstanbul'un bir kültür merkezi olma özelliğini sürdürmesi, Anadolu'da doğmuş ve orada yetişmiş edebiyatçıların çoğunun zamanla İstanbul'a yerleşmesi, matbaacılığın ve ona bağlı olarak dergi, gazete ve kitap yayıncılığının İstanbul'da toplanması, edebiyat topluluk ve çevrelerinin bu şehirde teşekkül gibi sebeplerle edebî eserlerde konu ve olayların geçtiği mekân olarak bazan bir dekor, bazan edebî eserin bütününe hâkim bir tema halinde İstanbul'un yer alması tabiidir. Cumhuriyet'ten sonra Ankara'nın başşehir olmasıyla bu ilgi nisbeten Anadolu'nun diğer şehirlerine dağılmışsa da tarihî, coğrafi, kültürel durumu, tabii ve mimari güzellikleriyle İstanbul her zamanki önemini devam ettirmiştir.

Hâtıra, deneme ve inceleme tarzında yazılmış eserlerde İstanbul'u anlatan pek çok malzeme bulmak mümkünse de İstanbul'un edebiyata yansımaları daha çok kurgu, muhayyile ve duygu ürünü olan edebî metinlerde, roman, hikâye ve şiir türlerinde önem kazanır. Büyük çapta tahkiyeye dayanan, bu sebeple olayın geçtiği mekânın belirtilmesi gereken roman ve hikâye İstanbul'un en çok dile getirildiği tür olmuştur. Bu türün Batılılaşma döneminde ilk örneklerinin ortaya çıktığı 1870'li yıllardan itibaren Türk roman ve hikâyesinde İstanbul görülmeye başlar. Dönemin ilk romanı kabul edilen Şemsetdin Sâmî'nin *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fitnat*'ı ile (1872) Emin Nihad'ın *Müsâmeretnâme*'sindeki (1872-1875) hikâyelerde olaylar çok defa İstanbul'da geçmekle beraber dikkate değer tasvirler yoktur. İlk edebî roman sayılan Nâmık Kemal'in *İntibah*'ının (1876) baş tarafında olayın cereyan edeceği Çamlıca'nın güzelliği, eleştirmenler tarafından bir kaside nesibine benzetilen uzunca bir bölüm içinde tasvir edilmiştir.

İstanbul'un pek çok semtinin oldukça ayrıntılı tasvirleriyle bir taraftan gelecek yıllara zengin bir dokümanter koleksiyon bırakan, bir taraftan da edebî eserin yapısında bu semtlere fonksiyonel rol veren ilk romancı Ahmed Midhat Efendi olmuştur. İlk uzun hikâye-roman denemelerine 1870'lerde başlayan ve bu türde elliden fazla eser veren Ahmed Midhat Efendi'nin romanlarında İstanbul, hem olayların geçtiği mekân olarak hem de yazarın kendine mahsus dolaylı bilgilerle sokakların ve binaların tasvirlerinde önem kazanır. Kahramanların ve hadiselerin özelliklerine göre şehrin farklı semtleri bu romanlarda bilhassa seçilmiştir. İlk defa onun romanlarıyla Beyoğlu Avrupalı tarz yaşayışın, aynı zamanda sefahat hayatının sembolü olarak Türk edebiyatına girer. Dönemin ilk romanları arasında yer alan *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de

(1875), romancının olumlu yönleriyle tanıttığı Râkım'ın Tophane taraflarında Salıpazarı'na yakın bir mahallede oturmasına karşılık Avrupalılaşma'ya özenen Felâton'un zengin konağının yine Tophane'nin Beyoğlu'na yakın bir yerinde olması tesadüf olmayıp Osmanlı insanı ile Batı modasına uyup alafrangalaşma yeni Tanzimat tiplerinin semtlere taksimi mânâsına gelmektedir. Beyoğlu'ndaki bu tarz yaşayışın en canlı biçimde anlatıldığı romanı ise *Karnaval*'dir. Yazarın, konusu kısmen veya tamamen Beyoğlu'nda geçen, vak'anın cereyan ettiği bir mekân olması yanında sokaklar ve binalar hakkında verdiği bilgilerle belge değeri taşıyan diğer romanları arasında *Yeniçeriler*, *Hüseyin Fellâh*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Bekârlık Sultanlık mı Dedin?*, *Henüz Onyediy Yaşında Vah*, *Dürdâne Hanım*, *Esrâr-ı Cinâyât*, *Hayret*, *Para ve Müşâhedât* zikredilebilir. Bu romanlarda Cadeikebir, Galata, Kazancılar, Cihangir, Tophane, Yüksekaldırım, Parmakkapı, Şişli, Feriköy gibi Beyoğlu bölgesi içinde kalan mahallerin otel, meyhane, gazino, kahve, mağaza ve kiliseleri bazan tarihî bilgilerle, çok defa da aktüel durumlarıyla anlatılmıştır. Ahmed Midhat tehlikelerle dolu olduğu hususunda okuyucusunu sık sık uyardığı Beyoğlu dışında Büyükdere, Kadıköy, Adalar, Yeşilköy gibi semtlerin de aynı şekilde modern yaşayışın merkezleri olmaya başladığını belirtir. Ayasofya, Şehzadebaşı, Fatih, Fener, Balat, Eyüp, Davutpaşa, Yedikule gibi semtler ise fakir ve orta halli, genellikle mazbut yaşayışlı kahramanlara ayrılmış gibidir. Ahmed Midhat Kâğıthane, Gökusu, Veliefendi, Fenerbahçe ve İhlamur'a da mesire yerleri olarak romanlarında yer verir. *Taafüf* adlı romanda ise tarihe ve arkeolojiye meraklı kahramanı Râsih'in Tekfur Sarayı, Çukurbostanlar, Kadırga, Yedikule zindanları, Binbirdirek, Kıztaşı, Dikilitaş, Çemberlitaş, Surlar, Arap Camii, Yeraltı Camii, Anadoluhisarı ve Rumelihisarı gibi İstanbul'un tarihî mekânlarında gezmesi, şehrin tarihî dokusunun terkibine basit de olsa edebî bir metinde ilk örnek teşkil eder.

Recâizâde Mahmud Ekrem'in tek romanı *Araba Sevdası*'ndaki Çamlıca tasviri *İntibah*'takine kıyasla roman diline daha yakın, daha gerçekçi ve eserin konusuyla ilişkisi bakımından daha fonksiyoneldir. İlk defa Fransız realizmi ve natüralizmini deneyen Nâbizâde Nâzım'ın ayrıntılı Boğaziçi tasviriyle başlayan *Zehra* romanında ve diğer bazı hikâyelerinde